Олександр КВЯТКОВСЬКИЙ

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СИНДРОМ МІХАЕЛЯ ЧІМІНО

На XXIX Міжнародному кінофестивалі в Західному Берліні у перших місяцях 1979 року стався невеликий скандал. Після показу фільму Міхаеля Чіміно "Мисливці на оленів" радянська делегація оголосила гострий протест і після того, як організатори не виконали вимог протестуючих - вилучення фільму Чіміно - залишила фестиваль, а також проханням чи погрозою схилила до того ж кроку делегації з країн соціалістичного табору, в тому числі - польську.

Безпосереднім приводом до протесту було те, що через 5 років після закінчення війни у В'єтнамі в американському фільмі спотворено показано противника у тій війні: північнов'єтнамські солдати знущаються над узятими в полон американцями, утримують їх у принизливих, занурених у річку клітках, а надто змушують до гри у так звану російську рулетку, де тільки дрібка щастя може вберегти їх від смерті. Адже якщо прийняти, що російська рулетка - це зовсім умовна назва форми поєдинку (чи самогубства, де ризик, в принципі, є у співвідношенні 1:6). Оскільки ця гра не мала нічого спільного з сучасною Росією (Радянським Союзом) та її ладом, то належить ствердити, що протест радянської делегації був викликаний солідарністю з власним союзником у в'єтнамській війні й був спрямований проти расистських інсинуацій американської пропаганди.

Проте, якщо ближче придивитися до фільму Чіміно, то варіанти згаданого конфлікту і його безпосередні передумови можуть виявитися зовсім іншими. Отже, фільм представляє трьох американських мобілізованих (а також їхні родини та приятелів) у промисловому місті Клаіртон у Пенсильванії 1968 року. Вже перший загальний план показує те місто як ліс труб, що видніються в диму, а наступна сцена може бути взятою з будь-якої продукції східного походження, адже включає сцени праці на заводі, а "пролетарська" характеристика означеного тут середовища є безсумнівна. Разом із тим ті молоді люди роз'їжджають на власних автомобілях і займаються полюванням неподалік у горах; вони - типові представники середнього заможного класу.

Невдовзі виявляється, що вся трійка мобілізованих: Міхаель Вронський (Роберт Де Ніро), Никанор Чеботаревич (Нік; Христофер Валкен) і Стівен, який вступає у шлюбний зв'язок (Джон Саваре), а також багато їхніх родичів і знайомих - це друге, і навіть перше покоління емігрантів - вихідців із Росії, які підтримують культурні традиції і православну релігію. Стівен вінчається в церкві, куполи якої є характерним елементом міського пейзажу, його мати (Шірлі Столер) говорить російською не тільки до попа (Стефен Копестонський): "Боже Мой, пожалуйста, фазе, помогітє; Бог поможет, всьо будет хорошо", але й до сина ("Дурак!"), а хор у церкві співає: "Слава тобі, Боже" і в той самий момент бачимо зблизька обличчя Георгія Дзундзи (грає він Джона, одного з приятелів, який п'є в барі з вербальним вступом: раз, два, три). Групові танці на весіллі також мають іноді російські ритми і хореографічний вигляд гопака. А під кінець усі співають "Расцвєталі яблоні і груші".

Ця друга генерація іммігрантів - остаточно американська: більярд у барі, швидкісні автомобілі, бейсбол по TV; вбивають рогача на полюванні з першого пострілу, що має символізувати і становити остаточну квінтесенцію мужності. Група молодих, але вже зрілих працюючих людей має також характеризувати звичайний патріотизм чи, скажімо, патріотичний обов'язок; виїзд до війська вони приймають без особливого ентузіазму, як щось нормальне, як ще один ритуал досягнення зрілості, але й без протестів - світ американського кіно, сконцентрований на голосних протестах проти війни у В'єтнамі, залишився, як і сама війна, - далеким тлом.

На стіні ресторану, в якому відбувається весілля, висить транспарант з написом "Служіння Богу і країні з гордістю", й одночасно бачимо російські за духом і традицією культурні обряди. Також у фінальних сценах фільму, які показують прихожан у церкві й поминки після поховання Ніка, росіяни співають: "Боже, благослови Америку, мій дім, прекрасний дім". Вірність власним кореням не перешкоджає тим людям - як свідчить фільм - виконувати до кінця свої патріотичні обов'язки.

І, власне, тут знаходимо істотний привід радянського протесту в Берліні: російські чиновники від культури не могли перетравити, що були білі росіяни, що їхні нащадки знайшли своє природне місце у багатоетнічному суспільстві Сполучених Штатів. Тим більше, що підкреслений у дальшій частині фільму мотив російської рулетки - це тільки "назва гри", а мотив заступництва за в'єтнамського класового чи ладового союзника можемо вже тепер списати на витрати.

Той епізод фестивального скандалу залишився б ізольованим і курйозним, якби не факт, що Міхаель Чіміно у своєму наступному, амбітно задуманому фільмі "Ворота раю" (1980) знову представив епічну, широко закроєну історію - цього разу з часів XIX століття Сполучених Штатів, - у якій помітну роль відіграють іммігранти зі Центральної та Східної Європи: росіяни, поляки, чехи, українці, болгари, серби, німці та євреї, тобто переважно слов'яни, а також народності, які мешкають по сусідству з ними чи серед них як етнічні меншини.

Чіміно показав у своєму фільмі мало відомий епізод війни у графстві Джонсон (1890), коли місцеві доглядачі худоби, занепокоєні великим напливом іммігрантів, з яких деякі, спонукувані голодом, здійснювали крадіжку худоби, - найняли велику групу людей, названих "bounty killers", озброєних забіяк, які одержували за піймання злочинців і втікачів винагороду.

Під час війни у графстві Джон-

сон йшлося про список 125 людей (є тут імена Корманік, Капестонський і Шарабайка поруч Схулто Кайзера, Курта), за яким за ліквідацю згаданих анархістів - викрадачів худоби, визначено нагороду 50 доларів за голову (плюс 5 доларів добових і фактичних видатків). Той конфлікт взятий як істотне тло для історії любовного трикутника, у якого ускладнення дещо більше, ніж у такого типу оповідок, та не будемо в це вникати. Йдеться тут про конфлікт класовий між облаштованою вже групою WASP (Білі Англо-Саксонські протестанти), їхніх евентуальних поплічників, представленою, як об'єднання (і екслюзивний клуб) доглядачів худоби з помешканням у місцевості Каспер, і безформною, справді безіменною (якісь назви їхні виникають, між іншим, під час відчитування списку оголошених) масою іммігрантів з європейського Сходу. На противагу до Клаіртону в Пенсильванії, показаного у "Мисливцях на оленів", Каспер є автентичним містом. В обох випадках Чіміно в характеристиці тих міст вдається до однакової поетики лісу труб, оповитих димом, що безперестанку снує в небі; спорідненим тут є використання фактури димів та інших забруднень, як тла місцевості, де розбудовується промисловість.

Подія з долею тих груп показана в сценах діалогів, мало індивідуалізованих (порівняно з зображенням головних протагоністів, що оперують деяким чином на їхньому тлі), крім того ті приватні діалоги слов'янськими мовами є досить важкими для розуміння, особливо тоді, коли звучать болгарською (ту мову можна легко сплутати з сербохорватською). Легко розпізнаємо фотографа у сцені колективного портрету, коли він скликає (у тій ролі Вальдемар Каліновський): "Всі до гурту, діти, я їх майже не бачу". Або коли іммігрантки коментують присутність молодої і вродливої господарки борделю (Ізабель Хоппер) словами: "Що ця розпусниця тут робить?" (в костьолі). В іншій сцені її приятельки-повії співають: "Гуралю, чи тобі не жаль..." Ті недільні сцени вказують на нову спільність іммігрантів, вже дещо укорінену, таку, що принесла зі старих місць визначені норми чи суспільні забобони.

У кульмінаційній сцені кривавої конфронтації (до чого, як свідчать дослідження деяких істориків, не дійшло) легко можна розпізнати вигуки розпачу по-російськи: "Оні нас всех убьют!". Але не всіх убито, незважаючи на те, що історія американського багатоетнічного суспільства була щедрою на епізоди насильства. Чіміно прагнув до контрасту окремих одиниць, які представляли домінуючий WASP, з точки зору їхнього ставлення до "нижчестоячих" іммігрантів "гіршого походження", при чому режисера цікавили ці окремі (шериф Джеймс Аверіл і його колега з Гарварду, Ірвін - у тих ролях Кріс Крістофферсон і Джон Харт), які з першої сцени фільму, де показано урочистості в Гарварді (1870) мали винести благородний обов'язок ширення толерантності й демократії.

Роберт Де Ніро і Меріл Стріп у фільмі "Мисливці на оленів". Режисер Міхаель Чіміно. 1979.

Чіміно почав свою "слов'янську трилогію" із зображення російського середовища у Пенсильванії, далі повернувся в часі майже на сто років назад, характеризуючи умови життя етнічної меншості, значною мірою слов'янської, аби, врешті, - у сучасній кримінальній драмі про боротьбу поліції з торгівцями наркотиків у нью-йоркському Китайському районі - "Рік дракона" [1985], представити не тільки китайське середовище, а й польське, в особі головного героя, інспектора поліції Стенлі Вайта.

Стенлі за походженням поляк, іммігрант в якомусь там поколінні, а, власне, відомою є прив'язаність поляків (особливо американських), де Полонія є чисельна і сильна, до своїх традицій, історії та мови, й він знає польську мову, хоча й обмежено. Зрештою, у фільмі маємо ледве дві чи три сцени, які той факт різною мірою ілюструють. У першій Стен відвідує дільницю, в якій колись мешкав чи провів дитинство, і тут зустрічна дівчина окликує його польським іменем Сташек. У сцені похорону замордованої гангстерами екс-дружини Стенлі ксьондз читає молитву над труною польською мовою і ця драматична сцена, розіграна в кількох планах, набуває додаткового емоційного підкреслення.

Творчість Чіміно взагалі, а згадані тут фільми особливо, вже обросли власною літературою, починаючи від рецензій і закінчуючи аналітичними есе чи навіть книжками (вирізняється багато документована, хоча суб'єктивно забарвлена історія створення "Воріт раю" й занепаду "Об'єднання Митців", написана одним із шефів цієї кіностудії Стівеном Бахом - "Останній монтаж", 1986). Побіжний перегляд тих текстів приносить зовсім мізерні результати у сфері порушеної нами теми. К.Шмідт, критик датського журналу "Косморама" (лютий, 1982) розглядає в солідному есе мотив класово контрасних танців: вальсу "Над прекрасним Дунаєм" у Гарварді й середньоєвропейських народних танців у Вайомінгу. Добре зорієнтований у галузі американської історії шведський критик Ян Ахед, спостерігши тематичну спорідненість "Мисливців на оленів" та "Воріт раю", пише: "Пролетаріат, який заповнює вестерн Чіміно... складається переважно з іммігрантів слов'янських. Знову він показує з любов'ю і роздумами ритуали тієї спільноти". Англійський критик Тобін Вуд у вичерпнім есе "Ворота раю відкрилися знову" ("MOVIE", зима, 1986) не спостеріг навіть тих елементарних культурних складників.

Міхаель Чіміно - нащадок італійських іммігрантів, як і Мартін Скорсезе, Френсіс Коппола чи Роберт Де Ніро. Але, на відміну від фільмів тих творців, які присвячують їх італійській тематиці, хоча б у її мафіозній версії, для Чіміно вона здається так само доброю, як і кожна інша, й доказом цього - італійським винятком - є знятий почасти на Сіцілії "Сіцілієць" (1987) з Хрістофером Ламбертом. Уся його творчість різноманітна тематично і "слов'янська трилогія" років 1978 - 1985 становить у ній блок, що впадає у вічі. Чи виникло це випадково, чи свідомо, в силу продуманої творчої стратегії, залишається поки нерозгаданим.

(Kwartalnik filmowy, №14, літо, 1996).

З польської переклала Лариса Брюховецька